

LEKSIKALNA ENOTA: POMEN IN IZRAZ
(TUDI Z VIDIKA NORMATIVNEGA VREDNOTENJA)

DOI 10.57589/sr1.v70i4.4074

UDK 811.163.6'374:81'373

Nina Ledinek

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

nina.ledinek@zrc-sazu.si

Andrej Perdih

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

andrej.perdih@zrc-sazu.si

ENOBESEDNE IN VEČBESEDNE LEKSIKALNE ENOTE V SLOVENŠČINI:
OPREDELITEV MEJE ZA POTREBE IZDELAVE eSSKJ¹

Članek opredeljuje mejo med enobesednimi in večbesednimi leksikalnimi enotami za potrebe izdelave eSSKJ. Na podlagi gradivske analize, analize vzpostavljenih leksikografskih praks in teoretične obravnave problematike smo oblikovali tipologijo (leksikalnih) enot, ki obravnavane enote razvršča v šest skupin, pri čemer so tri skupine v eSSKJ obravnavane na iztočničnem nivoju, tri pa na mikrostrukturnem nivoju. Ob glavnem merilu za osnovno členitev enot, tj. razstavljenosti, so bili za podrobnejšo členitev upoštevani semantični, frazeološki, pravopisni, etimološki, frekvenčni in drugi kriteriji.

Ključne besede: leksem, leksikalna enota, slovar, dvojnica, leksikologija, leksikografija

This paper defines the boundary between single-word and multi-word lexical units for the purpose of compilation of the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of the Slovenian standard language, *eSSKJ*). Based on an analysis of the material, the established lexicographic practices, and the theoretical treatment, a typology of (lexical) units has been developed, which classifies the units in question into six groups, three of which are treated at the headword level and three at the microstructural level in the *eSSKJ* dictionary. In addition to the main criterion for basic differentiation of the units—i.e., compositionality, semantic, phraseological, orthographic, etymological, frequency, and other criteria were also taken into account for a more detailed classification.

Keywords: lexeme, lexical unit, dictionary, variant, lexicology, lexicography

1 Uvod

V slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih je status iztočnic kot nalslovnih enot slovarja praviloma dodeljen enobesednim leksikalnim enotam, čeprav sodobna leksikografija, tudi slovenska, večbesednim leksikalnim enotam v leksikalnem sistemu jezika običajno pripisuje enak status kot enobesednim. To se odraža tako v obsegu podatkov pri njihovem slovarskem opisu kot tudi v njihovem izpostavljenem

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

položaju v slovarski strukturi. Pri raziskavah so največkrat v ospredju osrednji tipi večbesednih leksikalnih enot: frazeološke, terminološke in neterminološke stalne besedne zveze, redkeje pa so obravnavane enote, pri katerih je zlasti zaradi zapisa narazen ali dvojničnega zapisa (narazen ali skupaj) mejo med večbesednostjo in enobesednostjo težje določiti.

Take enote so zanimive tako s teoretičnega vidika kot z vidika njihovega umeščanja v slovarsko strukturo. Odločitev, ali naj v *eSSKJ: Slovarju slovenskega knjižnega jezika, tretja izdaja* (v nadaljevanju: *eSSKJ*) posamezne tipe takih enot obravnavamo enako kot enobesedne iztočnice ali pa naj jih razumemo kot večbesedne leksikalne enote, izhaja ne le iz njihove teoretične opredelitve, ampak iz celote konceptualnih predpostavk slovarja, vpliva pa tudi na podatke, ki so enotam v slovarju pripisani. Če jim pripišemo status iztočnice, jim kot celoti pripišemo naglasne in izgovorne podatke, besednovrstno opredelitev, etimološki opis in drugo. V nasprotnem primeru so tovrstni podatki večinoma opredeljeni že z določitvijo njihovih sestavnih členov.

Cilj članka je na podlagi gradivskih analiz, analiz vzpostavljenih leksikografskih praks ter teoretične obravnave problematike oblikovati tipologijo (leksikalnih) enot, ki so z vidika eno- oziroma večbesednosti mejne. V prispevku utemeljujemo tudi kriterije, ki vplivajo na njihovo obravnavo kot eno- oz. (tudi) večbesedne (leksikalne) enote znotraj *eSSKJ*. Odločitev hkrati odgovarja na vprašanje, katere tovrstne enote so v slovarju opredeljene kot iztočnice.

2 Predstavitev problematike

2.1 Obravnava leksikalnih enot v konceptu *eSSKJ*

Koncept slovarja *eSSKJ* opredeljuje iztočnice kot praviloma enobesedne lekseme (*faraon, faraonka, faraonov, faraonski*) z določeno razširitvijo glede na pojmovanje nekaterih narazen zapisanih enot (*bati se; ad hoc, bossa nova*). Nasprotno pa je večbesedna leksema obravnavana na mikrostrukturni ravni (Gliha Komac idr. 2015; Perdih 2018).

Pomensko prozorne stalne besedne zveze (t. i. sestave; Toporišič 1973/74: 275), ki ne potrebujejo razlage, so v slovarju prikazane med kolokacijami pri pomenih oz. podpomenih slovarskega sestavka, ki ga uvaja enobesedna iztočnica. Druge stalne besedne zveze so uvrščene v razdelka Stalne besedne zveze (Perdih, Ledinek 2019) in Frazeologija (Kržišnik, Jakop 2015). Prvi vsebuje tako terminološke kot neterminološke zveze, drugi pa frazeološke zveze vključno s paremiološkimi enotami. Praviloma so te večbesedne leksikalne enote prikazane na več mestih v slovarjih, in sicer v slovarskih sestavkih, katerih iztočnice so polnopomenske sestavine teh večbesednih leksikalnih enot.

Ob teh temeljnih načelih, ki ustrezno opredeljujejo veliko večino leksikalnih enot, se pri slovarski redakciji kaže potreba po natančnejši opredelitvi meril za ugotavljanje, katere enote naj pojmujejo kot enobesedne, katere kot večbesedne, katere pa so tiste,

ki se gibljejo na meji med enobesednostjo in večbesednostjo ter zahtevajo nekoliko prilagojen način obravnave.

Temeljno merilo za opredelitev večbesednosti v eSSKJ je razstavljalnost, tj. zahteva, da so sestavine narazen zapisane enote razumljene kot samostojne leksikalne enote. Meja med enobesednostjo in večbesednostjo pa je zlasti v pravopisnem smislu v nekaterih primerih dogovorna, saj se v rabi pojavljata oba načina zapisovanja, skupaj in narazen, in oba je mogoče tudi teoretično utemeljiti. Obenem takšno stanje lahko nakazuje, da te enote govorci morda tudi različno dojemamo – nekateri kot enobesedne, drugi kot večbesedne. Pri razreševanju vprašanja meje med enobesednostjo in večbesednostjo si pomagamo z različnimi kriteriji (semantični, fonetični, morfološki, frazeološki, pravopisni, etimološki, frekvenčni ...), saj sinteza spoznanj, ki jih prinašajo ti različni vidiki, daje celovitejši vpogled v obravnavano problematiko.

Čim bolj enotna obravnava leksikalnih enot v slovarju je ključnega pomena, saj uporabnikom zagotavlja konsistentne informacije o vlogi leksikalnih enot v poimenovalnem in slovničnem sistemu jezika, o njihovi normativni vlogi ter običajni rabi. Ob tem je treba upoštevati, da slovarski opis in s tem tudi način obravnave različnih tipov leksikalnih enot v slovarju nista neposreden odraz ne jezika ne njegove teoretične obravnave. Jezikoslovne ugotovitve so v slovarskem opisu navadno prikazane tako, da slovar opravlja vlogo preglednega jezikovnega priročnika za predvidenega uporabnika. V našem primeru je slovar namenjen splošnemu uporabniku, zato so potrebne nekatere prilagoditve v opisu, da se doseže čim večja razumljivost in predvidljivost, zlasti v smislu tipološkega posploševanja v večje skupine namesto v čim več različnih skupin.

2.2 Obravnava mejnih leksikalnih enot v eSSKJ

Oblikovati konsistenten slovarski opis je posebej zahtevno pri jezikovnih enotah, ki imajo glede na opredelitve kategorij v jezikoslovju mejni status. Takšni kategoriji sta npr. enobesedne in večbesedne leksikalne enote, ki sta tudi razmeroma dobro raziskani (npr. Petric 2015, 2018; Gantar 2007; Vidovič Muha 2013; Tafra 2016). Pri enotah, ki jih lahko razumemo kot večbesedne ali kot enobesedne in se zato običajno pišejo skupaj ali narazen, je meja zlasti v pravopisnem smislu bolj ali manj dogovorna. Gre za enote tipa *bogve: bog ve, čimbolj: čim bolj, karkoli: kar koli, naprodaj: na prodaj, semtertja: sem ter tja, hokuspokus: hokus pokus, kokeršpanjel: koker španjel* ipd. Da bi take enote v enojezičnem splošnem razlagalnem slovarju slovenščine lahko opisali čim bolj konsistentno in informativno,² je treba jasno opredeliti, katere tipe takih mejnih enot prepoznavamo in katere glede na celoto konceptualnih predpostavk konkretnega slovarja razumemo kot enobesedne in katere (tudi) kot večbesedne.

Meje med enobesednostjo in večbesednostjo pri večini leksikalnih enot v slovenščini za slovarske potrebe ni težko vzpostaviti. V temeljnih enojezičnih splošnih razlagalnih

² Da uporabniki v zvezi s temi enotami pogosto želijo normativne usmeritve, kaže veliko število vprašanj o ustreznem zapisu tovrstnih enot v *Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik*.

slovarjih so praviloma opisane vse najpogosteje rabljene enobesedne leksikalne enote jezika, slovarji pa se praviloma omejujejo na celovit pomenski opis zlasti tistih večbesednih leksikalnih enot, ki so pomensko neprozorne, torej pri njih vsota pomenov njihovih sestavin ni enaka pomenu celotne (sestavljene) enote (Atkins, Rundell 2008: 166). Večbesedne leksikalne enote so v slovarjih navadno opisane deloma različno glede na to, ali se umeščajo med enote nefrazeološkega ali frazeološkega tipa (Gantar 2021: 200–02; Kržišnik 2009).³ Konsenz glede opisa velja v slovenski leksikografiji tudi za enote tipa *ad hoc*, *alma mater* in *bati se*, *smejati se*. Tovrstne enote imajo v vseh slovarskih priročnikih status iztočnice. Obstajajo tudi druge stalne ali ustaljene leksikalno-gramatične enote, ki v slovarju navadno niso predmet celovitega pomenskega opisa (take enote so npr. *kot rečeno*, *po eni strani*, *pod okriljem*, *bolj ali manj*, *v bistvu* ...), je pa pri njih pomembna slovarska informacija drugega tipa, npr. opis besedilne vloge pri besedilnih povezovalcih oz. organizatorjih diskurza (Gantar 2021: 200; Dobrovoljc 2017). Tudi pri večini teh (leksikalnih) enot status z vidika eno- ali večbesednosti ni vprašljiv, prav tako ne z vidika vprašanja, ali potrebujejo pomenski opis. Obstajajo pa z vidika eno- ali večbesednosti mejne enote, pri katerih je za umestitev v slovar potrebno tehtanje o hierarhiji številnih konceptualnih določil konkretnega slovarja.

Enote na meji med eno- in večbesednostjo, ki so v središču zanimanja našega prispevka, so bile v slovenskem jezikoslovju v zadnjem času obravnavane večinoma le s pravopisnega vidika. V zvezi z njimi so se jezikoslovci spraševali, ali naj se v knjižnem jeziku zapisujejo skupaj oziroma narazen ali pa naj zanje velja dvojnična norma, kot je v veljavni kodifikaciji določena za večino obravnavanih enot. O njihovem leksikalnem statusu so se jezikoslovci spraševali zlasti ob pripravi slovarskih priročnikov, npr. *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, *Slovarja Slovenskega pravopisa 2001* in *Sinonimnega slovarja slovenskega jezika*, manj je bilo drugih opisov (npr. Jakop, Kržišnik 2021). Seveda je tovrstna vprašanja treba razrešiti ob pripravi vsakega slovarskega priročnika posebej.

Za sodoben konsistenten in celovit slovarski opis teh enot v eSSKJ, ki je skladen tako s prepoznano jezikovno normo, kot se kaže v aktualnih referenčnih gradivskih virih, kot z aktualno kodifikacijo, je bilo zato treba rešiti dva sklopa med seboj povezanih vprašanj. 1) Po eni strani je bilo treba v skladu s teoretično analizo enot in konceptualnimi predpostavkami eSSKJ jasno opredeliti, pri katerih tipih gre za eno- in pri katerih za večbesedne leksikalne enote ter ali je glede na analizirano jezikovno stanje možna in smiselna dvojnična norma. 2) Po drugi strani je bilo zlasti pri enotah, ki se zapisujejo tudi narazen, treba ugotoviti, ali imajo leksikalni pomen in, če ga imajo, v kateri tip leksikalnih enot (frazeološke : nefrazeološke) sodijo.

³ SSKJ (1. in 2. izdaja) je vzpostavil tudi razlikovanje med opisom terminoloških in neterminoloških (večbesednih) leksikalnih enot. O razlogih za razlike v opisu terminološke in neterminološke leksike ter o razumevanju izterminološke leksike v prvih dveh izdajah SSKJ glej Žagar in Ledinek (2021).

3 Gradivo in metodologija raziskave

Odgovore na zastavljena vprašanja smo razreševali v treh fazah. V prvi fazi smo zbrali gradivo za analizo. Da bi identificirali razmeroma celovit nabor večbesednih (leksikalnih) enot v slovenščini, ki so z vidika eno- ali večbesednosti mejne, smo iz SSKJ2 strojno izluščili enote, ki so na ravni zaglavja obravnavane kot pisne dvojnice, zapisane skupaj ali narazen. Zaradi ne povsem dosledne in dovolj podrobne strukturiranosti slovarske podatkovne baze SSKJ2, zapisane v označevalnem jeziku XML, nabor izluščenih dvojníc ni povsem izčrpen. Izhodiščni nabor tako prepoznanih mejnih enot smo v nadaljevanju dopolnili še s sorodnimi enotami, ki so z vidika zapisa skupaj ali narazen v pravopisnih *Pravilih SP 2001*⁴ obravnavane kot zahtevne. Naboru enot za analizo so bile dodane še enote, ki so se za problematične z vidika eno- ali večbesednosti izkazale pri redakciji leksikalnih enot v eSSKJ. Tako smo pripravili izhodiščni nabor približno 700 relevantnih (zlasti dvojničnih) eno- ali večbesednih (leksikalnih) enot, pri čemer je bilo iz vzorca izločenih približno 340 enot, ki sodijo med zloženke (*kinodvorana* : *kino dvorana*), saj je bil način njihove redakcije v eSSKJ že določen (Gliha Komac idr. 2015: 44–46).

V drugi fazi raziskave smo se lotili teoretične obravnave problematike določitve meje med eno- in večbesednimi leksikalnimi enotami na podlagi analize strokovne literature in obravnave prepoznanih mejnih enot v splošnih razlagalnih slovarjih slovenščine.⁵ V zadnji, tretji fazi raziskave je sledila sinteza ugotovitev. Oblikovali smo nabor kriterijev, na podlagi katerih smo presojali, katere enote naj v eSSKJ razumemo kot eno- oziroma večbesedne, ter zasnovali tipologijo teh enot, ki hkrati odgovarja na vprašanje, katere od njih so v eSSKJ razumljene kot iztočnice in zakaj.

3.1 Obravnava mejnih enot v SSKJ in SP 2001

Večina enot, ki so se z vidika opredelitve kot eno- ali večbesedne (leksikalne) enote v eSSKJ izkazale za mejne, je v SSKJ obravnavana enotno. Kot iztočnice v slovarju nastopajo le skupaj zapisane dvojnice (*porkamadona*, *križemkražem*, *žigažaga*, *kamorkoli*, *kdorkoli*, *vragvedi*, *kršenmatiček*, *bogpomagaj*, *nasvidenje*, *potihem*, *dozdaj*, *semintja*, *slejkoprej* ipd.), sledi jim slovnični kvalifikator *in* ter narazen zapisana dvojnica. Pri opisu mejnih enot so se avtorji slovarja odločili za sistemsko rešitev, »zaradi močno neenotne rabe namreč ni mogoče brez večjega nasilja prikazati vseh primerov v sistemu« (Uvod SSKJ, § 173). Slovar le zaradi lažjega prikaza gesel postavlja skupaj zapisano dvojnico na prvo mesto, pri čemer razpored tovrstnih dvojníc v slovarju in slovnični kvalifikator nimata normativne vrednosti (Uvod SSKJ, § 118, 173). Opozoriti velja na dejstvo, da SSKJ sistematično navaja pogosto rabljene skupaj zapisane dvojnice, tudi tiste, pri katerih bi zapis skupaj s sistemskega vidika (lahko) interpretirali kot napačen

⁴ Zaradi dejstva, da slovarska podatkovna baza SP 2001 na ravni zaglavja ni strukturirana dovolj podrobno in sistematično, strojno luščenje pisnih dvojníc, zapisanih skupaj ali narazen, v tej podatkovni bazi ni bilo izvedeno.

⁵ O obravnavi podobnih enot v splošnih razlagalnih slovarjih drugih slovanskih jezikov glej Perdih (2016: 96–101).

(npr. *dozdaj*). Le pri redkih tipih mejnih leksemov, npr. pri prislovih ali zaimkih s sestavino *redko, malo* (*malokdo, redkokam*), SSKJ dvojnic ne navaja, kot iztočnice in v slovarju nasploh so navedene le skupaj zapisane dvojnice. Nekatere (danes mejne) enote, ki jih je težje tipizirati ali pa ne tvorijo obsežnejše koherentne skupine, slovar sicer lahko navaja drugače (npr. enoto *jaga baba* le kot narazen zapisano iztočnico; enoto *koker španjel* znotraj pomenskega razdelka pri iztočnici *koker* kot nesklonljivega prilastka, in sicer za pojasnilom *v zvezi*; enoto *nič koliko* le kot narazen zapisano zvezo v ilustrativnem gradivu ipd.). V drugi izdaji slovarja je v skladu s kodifikacijo, ki jo je vzpostavil SP 2001, pri nekaterih tipih iztočnic dodana pravopisna usmeritev, da se običajno zapisujejo narazen.

V slovarskem delu SP 2001 pričakovano ne najdemo sistemskih rešitev pri leksiki, ki je z vidika eno- oz. večbesednosti mejna, tudi v pravopisnih pravilih pa beremo, da je »[v]časih [...] težje določiti, ali gre za eno ali več besed in ali jo/jih je torej treba pisati skupaj ali narazen« (Pravila SP 2001, § 485). Kot temeljna kriterija za ločevanje eno- in večbesednih enot SP 2001 upošteva nerazdružljivost in nezamenljivost zaporedja sestavin take enote (Pravila SP 2001, § 486, 487), vendar je na podlagi teh dveh kriterijev enote težko razločevati, ko gre za stalne besedne zveze. Na splošno lahko sicer rečemo, da SP 2001 za večji del enot, ki so se pri redakciji eSSKJ z vidika eno- ali večbesednosti izkazale za mejne, predvideva (prednostni) zapis narazen.

Narazen se tako glede na Pravila SP 2001 zapisujejo prislovne zveze z veznikom ali predlogom in proste ponovitve prislovov in členkov (*sem in tja, dan na dan, slej ko prej*), zveze dveh prislovov ali zveze členka in prislova (*nič koliko, čim več, prav tako*), zapis narazen je priporočen tudi za zveze prislova ali zaimka in členice *koli* (*kdor koli, kjer koli*) ter za sklope tipa *bog ve, vrag vedi*, vključno s t. i. frazeološkimi zaimki (*vrag si ga vedi kdo, bog ve kateri*).

Prednostni zapis skupaj pravopis priporoča pravzaprav le za zloženke tipa *redkokdo, malokam* ipd., čeprav je dopuščen tudi zapis narazen. Na zapis predložnih zvez pa po SP 2001 vpliva zlasti njihov pomen (*na tanko : natanko; na pol : napol*) in dejstvo, ali gre za zveze predloga in prislova v (ne)sodobni obliki (*do malega : domala*).

4 Tipologija mejnih enot v eSSKJ

Kot smo že omenili, je bila za temeljni kriterij za razmejitev enobesednih in večbesednih leksikalnih enot v eSSKJ, ki je tudi osnova za opredelitev iztočnic kot naslovnih enot slovarja, izbrana razstavljenost leksikalne enote. Opredeljujemo jo kot dejstvo, da so vse sestavine narazen zapisane enote razumljene kot samostojne leksikalne enote. Narazen zapisane enote torej lahko v slovarju nastopajo kot iztočnice le, kadar njihovih sestavin ne razumemo kot leksemov. Odločitev je skladna s konceptualno odločitvijo, da eSSKJ večbesedne pomensko neprozorne enote predstavlja v posebnih mikrostrukturnih razdelkih, v frazeološkem razdelku in razdelku za nefrazeološke stalne besedne zveze, ter določitev, da slovar na iztočnični ravni praviloma ne prinaša enot, ki niso leksemi (npr. delov leksemov, kot so predpone). Kot pomožne kriterije smo pri

vzpostavitvi tipologije upoštevali še semantične kriterije, (ne) frazemska večbesednih enot, (ne) prevzetost, morfološke značilnosti ter besednovrstno pripadnost sestavin potencialnih večbesednih enot. Tipologija v veliki meri upošteva tudi pravopisni vidik, in sicer na način, da so enote, za katere je v Pravilih SP 2001 priporočen zapis narazen, praviloma obravnavane kot večbesedne leksikalne enote.

V skladu z navedenimi kriteriji razmejevanja je bila za potrebe eSSKJ oblikovana tipologija enot na meji med eno- in večbesednostjo, ki take enote umešča v šest večjih skupin. Tri skupine mejnih enot so v eSSKJ obravnavane na iztočničnem nivoju (Slika 1),⁶ tri pa na nivoju obeh mikrostrukturnih razdelkov za večbesedne leksikalne enote (Slika 2).

Slika 1: V članku obravnavani tipi narazen zapisanih enot, ki v eSSKJ nastopajo kot iztočnice.

Slika 2: V članku obravnavani tipi narazen zapisanih enot, ki v eSSKJ nastopajo kot večbesedne leksikalne enote.

⁶ V skladu s predstavljenimi kriteriji bi bilo na iztočnični ravni mogoče obravnavati tudi glagole z leksikaliziranimi predložnimi prostimi morfemi (npr. *hoditi* z 'biti v partnerski zvezi'). Ker védenje o teh enotah ni del jezikoslovnega znanja, ki se pričakuje od predpostavljenega uporabnika slovarja, se za iztočnično obravnavo teh enot nismo odločili. Dodaten argument za tako odločitev je dejstvo, da je z vidika aktualne rabe izjemno težko razlikovati med neleksikaliziranimi obveznovezljivimi in leksikaliziranimi predložnimi prostimi morfemi.

Večina enot, ki jih obravnavamo v nadaljevanju, ima skupaj zapisano pisno dvojnico. Take dvojnice so v eSSKJ razumljene kot enobesedne in so obravnavane na iztočničnem nivoju. Obravnavo narazen zapisanih enot v eSSKJ predstavljamo v nadaljevanju.

4.1 Obravnava na nivoju iztočnice

Na iztočničnem nivoju kot enobesedne v eSSKJ obravnavamo naslednje tipe leksikalnih enot:

1. *Prevzete narazen zapisane leksikalne enote, katerih sestavine v slovenščini niso leksemi* (npr. koker španjel, dvojnica kokeršpanjel; jaga baba, dvojnica jagababa)

Leksikografsko neproblematični primeri prevzetih narazen zapisanih iztočnic, katerih sestavine v slovenščini niso iztočnice, so npr. *ad hoc*, *alma mater*, *feng shui/feng šuj*. Pri njih eSSKJ sledi vzpostavljeni leksikografski praksi. Slovenski splošni razlagalni slovarji in slovarji drugih tipov te enote obravnavajo na iztočničnem nivoju (Uvod SSKJ, § 15). Podomačenost v zapisu na obravnavo teh enot nima vpliva.

Zahtevnejša z vidika predstavitve enot za splošnega uporabnika je bila odločitev, kako ravnati pri podtipu teh enot, pri katerem bi govorniki sekundarno, po reinterpretaciji, sestavine takih enot zaradi analogije s podobnimi enotami lahko prepoznali kot samostojne lekseme v slovenščini (tip *jaga baba*, *koker španjel*, tip *top*, *porka madona*). Na tako razumevanje lahko kaže npr. dejstvo, da se v jezikovni rabi pojavlja pregibanje enega ali vseh sestavin narazen zapisane, včasih celo skupaj zapisane dvojnične enote (npr. *jage babe*, *jaga babe*, *jagobabo*, *jagih bab*). Vsaj ena od takih sestavin je lahko leksem slovenskega jezika (npr. *španjel* v *koker španjel*), še pogosteje pa velja, da gre za enote, za katere se le zdi, da so v slovenščini leksemi (leksemi *baba*, *top*, *madona* sicer res so leksemi slovenskega jezika, so pa zgolj naključno podobni enotam, ki nastopajo v sestavinah enot *jaga baba*, *tip top* in *porka madona*).

Za iztočnični nivo obravnave smo se odločili, ker obravnavane enote ne ustrezajo osnovnemu kriteriju razstavljalnosti. Sestavine take večdelne leksikalne enote namreč nimajo (vseh) temeljnih lastnosti, potrebnih za opredelitev leksema, tj. možnosti določitve besedne vrste, paradigme, skladijske funkcije, leksikalnega pomena ipd. (Petrič Žižić 2022). Iz drugih jezikov so bile namreč prevzete kot celota, zato vsaj ene njihove sestavine v slovenščini ne razumemo kot samostojne leksikalne enote. Odločitev je skladna z dejstvom, da eSSKJ pri določanju iztočnic tudi sicer, npr. pri določanju homonimije oziroma homografije, celovito upošteva leksikalnopomenski, etimološki in naglasni ter oblikoslovni vidik.

2. *Skupaj in narazen zapisane likovne zveze* (npr. čira čara, dvojnica čiračara)

Gre za enote, ki imajo večinoma medmetno vlogo, Toporišič (1982: 128, 2000: 604) pa jih podrobneje uvršča med raznobesedne likovne zveze, v katerih nastopajo delne glasovne premene. Te večdelne leksikalne enote predstavljajo nekakšne besedne igre, pri čemer se prvi del od drugega na izrazni ravni največkrat razlikuje v eni črki oz. glasu. Tudi te enote imajo v eSSKJ status iztočnic, če vse njihove sestavine ne izkazujejo lastnosti samostojnih leksemov v slovenščini, zato ne ustrezajo kriteriju

razstavljenosti. Likovne zveze so lahko tudi v celoti prevzete (tip *hokus pokus*, dvojnica *hokuspokus*). V takih primerih bi jih lahko umestili tako v prvo kot drugo skupino enot predstavljene tipologije. Ne glede na umestitev je slovarska obravnava v eSSKJ enaka.

3. *Zaimki oz. prislovi s členico koli ali s sestavino redko, malo (npr. koder koli, dvojnica koderkoli; malo kdo, dvojnica malokdo; redko kateri, dvojnica redkokateri)*

V eSSKJ te enote obravnavamo na iztočničnem nivoju. Gre za zaključen nabor enot, ki ali ne ustrezajo kriteriju razstavljenosti, saj členica *koli* ni samostojen leksem v slovenskem jeziku, ali pa so njihove sestavine slovničnopomenski leksemi jezika, pri takšnih enotah pa v skladu s konceptualnimi predpostavkami eSSKJ večbesednih leksikalnih enot praviloma ne navajamo. Pri posameznih leksemih (*malo, redko*) bi namreč morali takih večbesednih enot navesti preveč, da bi bila slovarska struktura za uporabnika še pregledna. Drugi tip analiziranih enot v tem razdelku je hkrati edini, za katerega tako SSKJ kot SP 2001 predpostavljata le zapis skupaj. Obstoječa kodifikacija je torej dodaten razlog, da opisanih enot ne obravnavamo kot stalnih besednih zvez, ampak kot normativno manj priporočene večdelne leksikalne enote z iztočničnim statusom.

4.2 Obravnava na nivoju mikrostrukturnih razdelkov

Kot večbesedne leksikalne enote v mikrostrukturnih razdelkih za stalne besedne zveze in frazeme v eSSKJ obravnavamo naslednje tipe mejnih enot.

1. *Zveze predloga in samostalnika, pridevnika ali prislova zlasti v prislovni vlogi*

Ker gre za enote, ki ustrezajo kriteriju razstavljenosti, te enote v eSSKJ v skladu s temeljnimi konceptualnimi predpostavkami slovarja obravnavamo kot (stalne) besedne zveze. Za potrebe obravnave v eSSKJ smo jih razdelili v dva tipa, pri odločanju o njihovi obravnavi pa se je pojavila vrsta dilem.

1.1 *Pomensko prozorne večbesedne enote (npr. od zdaj, dvojnica odzdaj)*

Za nekatere od obravnavanih predložnih zvez (npr. *do zdaj, od kod*) bi lahko rekli, da so prej proste besedne zveze kot leksikalne enote, saj njihov pomen ni drugačen od vsote pomena njihovih sestavin, hkrati pa nimajo očitne poimenovalne vloge. V aktualni kodifikaciji je za take enote predviden zapis narazen (Pravila SP 2001: § 569). Kljub temu se v jezikovni rabi različno pogosto pojavljajo njihove skupaj zapisane dvojnice (npr. *do zdaj : dozdaj; na skrivaj : naskrivaj; od kod : odkod*). Če take narazen zapisane enote nimajo leksikalnega pomena, ki bi bil drugačen od vsote pomenov posameznih enot, jih v eSSKJ, če želimo biti konsistentni, lahko prikažemo le v razdelku s ponazarjalnim gradivom (kot kolokacije). Večbesednih enot brez samostojnega leksikalnega pomena namreč eSSKJ pomensko ne opisuje. Ob tem pa se zastavlja vprašanje, ali je tudi njihove skupaj zapisane dvojnice v slovarju smiselno obravnavati, zlasti ko gre za enote, ki jih imamo v pravopisnem smislu lahko za napake (npr. *dozdaj, naskrivaj, odkod*). Dilema je večja, kot se zdi, saj se moramo ob razreševanju omenjenega problema opredeliti do kompleksnejšega vprašanja, kaj je v jeziku (še) napaka in kaj je (že) nova regularnost, do katere se mora informativno-normativni slovar opredeliti in jo opisati.

Na odločitev, kako omenjene pomensko prozorne predložne zveze obravnavati v eSSKJ, vplivata že obstoječa norma in kodifikacija. V SSKJ so skupaj zapisane dvojnice navedene na iztočničnem nivoju, s čimer jih je slovar pravzaprav umestil v fond knjižnih besed slovenskega jezika, ne da bi se do njihove normativne vrednosti opredelil (glej razdelek 1.2). V SP 2001 je naveden (ali označen kot prednost) (le) zapis narazen, ki je tudi z vidika frekvence rabe, kot jo kažejo današnji jezikovni korpusi, večinoma bolj upravičen. Pri nekaterih zvezah je zapis skupaj v SP 2001 celo eksplicitno označen kot nepravilen (npr. °Odkod si doma *od kod*). Po drugi strani navedbe v zgodovinskih slovarjih slovenskega jezika kažejo, da nekatere tovrstne enote uporabniki slovenščine zapisujejo skupaj že vsaj petsto let (besedo *dozdaj* najdemo kot iztočnico npr. v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* ter v *Slovensko-latinskem slovarju po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)* in *Slovensko-nemškem slovarju* Maksa Pleteršnika (1894–1895) slovarju⁷). Do vseh opisov uporabniki največkrat dostopajo prek portala Fran, pri čemer jih različna obravnava enot lahko zmede.

Ob dilemah, kot jo navajamo zgoraj, vedno nastopi tehtanje o hierarhiji konceptualnih predpostavk slovarja, saj si te nasprotujejo. Po eni strani je navajanje skupaj zapisane dvojnice v neskladju z aktualno kodifikacijo. Z uporabniškega vidika pa bi bilo navajanje iztočnic tipa *dozdaj*, ki so v jezikovni rabi zelo pogoste, smiselno, saj bi v slovarskem sestavku uporabnike lahko opozorili, da je pisanje narazen normativno ustrežnejše. Možnost, da skupaj zapisane enote v eSSKJ na iztočničnem nivoju ne navajamo, se zdi manj ustrezna, saj s tem uporabnikom ne damo eksplicitne informacije o tem, ali je raba besede v knjižnem jeziku primerna ali ne.⁸ Normativno pojasnilo o ustrežnejšem zapisu bi bilo lahko tudi edina vsebina celotnega slovarskega sestavka in bi imelo vlogo vodilke.

Navajanje tudi normativno manj ustreznih enot tipa *dozdaj* je mogoče upravičiti še z dejstvom, da uporabniki med tipološko različnimi primeri predložnih enot verjetno ne bodo znali vedno ločevati, zato jim je o primernejši rabi smiselno dati eksplicitne informacije. Po drugi strani velja, da so se nekatere od tipološko enakih skupaj zapisanih enot v rabi že do te mere uveljavile, da je zapisa narazen v rabi le še za vzorec (*odkar : od kar*).

Na enak način kot pomensko prozorne zveze predloga in samostalnika, pridevnika ali prislova eSSKJ zaradi tipološke podobnosti obravnava tudi zveze prislovov *čim* in *tem* ter primernika pridevnika ali prislova (*čim več*; dvojnica *čimveč*; *čim večji*, dvojnica *čimvečji*).

⁷ V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* je sestavek z iztočnico *dozdaj* običajen (polni) slovarski sestavek, v *Slovensko-nemškem slovarju* Maksa Pleteršnika pa kazalčni sestavek.

⁸ Zapisano seveda ne pomeni, da eSSKJ sistematično navaja lekseme, ki kršijo sistemska načela jezika (npr. *življenski*, *nahrptnik*, *decemberski*). Predlagana rešitev je predvidena le za enote, pri katerih se odražajo usmeritve v knjižnem jeziku, ki so v večji meri dogovorne.

1.2 Pomensko neprozorne večbesedne leksikalne enote (npr. na svidenje, dvojnica nasvidenje; na glas, dvojnica naglas)

Ker pri narazen zapisani enoti prepoznavamo sestavine, ki so samostojne leksikalne enote v slovenščini (čeprav se morda v sodobnem jeziku ne uporabljajo več ali pa je njihova raba izven te zveze prerodka, da bi obravnavali njihov pomen, npr. *sorod* : v *sorodu*), predložno enoto obravnavamo kot razstavljivo. Ima status stalne besedne zveze ali frazema, ne pa iztočnice slovarja. Pri nekaterih enotah, uvrščenih v ta tip, ena od sestavin s sinhronega vidika predstavlja okamneli ostanek (oblike) leksema. Ko v slovarju taka unikalna sestavina nastopa kot iztočnica, je zapisana v njeni edini (oz. najpogostejši) obliki v sodobnem knjižnem jeziku (*svidenje*, *prodaj*).

2. Besedotvorni sklopi (npr. bog ve, dvojnica bogve)

Besedotvorni sklopi tipa *bog ve* oziroma *bogve* se uporabljajo zlasti kot medmeti oziroma pragmatični frazemi, zanje pa je značilna velika stopnja variantnosti in anomalnosti zaradi opleševanja (*krščenmatiček*, *krščenmatiček*, *krščen matiček*; *je bela cesta*, *jebela cesta*, *jebelacesta*, *jebela*; *bogve*, *bog ve*, *bogvedi*, *bog vedi*; *bogdaj*, *bog daj*, *Bog daj*). Ker so sestavine tovrstnih enot kljub njihovi potencialni neknjižni obliki leksemi slovenskega jezika, te enote v eSSKJ obravnavamo kot večbesedne leksikalne enote, torej v mikrostrukturnih razdelkih za frazeme in stalne besedne zveze.

Ker eSSKJ pri frazemih navaja le variante frazema,⁹ ne pa tudi sinonimov, prav tako pa sinonimije v eSSKJ ne navajamo pri medmetih, slovar ne vzpostavlja razmerja med frazemi in enobesednimi sinonimnimi oz. variantnimi¹⁰ besedotvornimi sklopi. Sklici so le pri enotah, ki so v skladu s konceptualnimi predpostavkami eSSKJ obravnavane kot dvojnice (zlasti med enotami, ki se razlikujejo le na ravni zapisa skupaj : narazen). To pomeni, da uporabnik pri obravnavanih enotah ne dobi normativnih usmeritev, ki so sicer del slovarskega opisa pri večini drugih tipov mejnih enot v tej tipologiji. To je lahko z uporabniškega vidika težavno zlasti v primeru, ko zaradi različnih frekvenčnih pragov za uvrstitev enot v slovar (večbesedne enote imajo precej nižji prag kot enobesedne) uporabnik v slovarju ne dobi informacije o tem, katera od »variantnih« enot (npr. *je bela cesta*, *jebela cesta*, *jebelacesta*, *jebela* ipd.) je normativno najustreznejša in v rabi najpogostejša.

Po drugi strani je opis narazen zapisanih enot jezikoslovno bolj verodostojen. Prikažemo namreč lahko, da imajo večbesedne enote v jeziku praviloma vlogo pragmatičnih frazemov, zato lahko navedemo tudi njihove variante in druge mikrostrukturne elemente, ki so značilni le za opis frazemov.

3. Prislovne zveze z veznikom ali predlogom ter ponovitve prislovov in členkov (npr. kratko malo, dvojnica kratkomalo; slej ko prej, dvojnica slejkoprej)

⁹ O obravnavi frazeoloških variant v eSSKJ prim. Meterc (2019).

¹⁰ Pri tem tipu razmerja med variantami, sinonimi in dvojnicami niso enako enoznačna kot sicer.

Tudi leksikalne enote tega tipa so razstavljive, saj so njihove sestavine leksemi v slovenskem jeziku. Narazen zapisane dvojnice so zato v eSSKJ predstavljene v razdelkih za stalne besedne zveze in frazeme. Kot za vse mejne večbesedne leksikalne enote, obravnavane na mikrostrukturnem nivoju, tudi zanje velja, da lahko zaradi takšne obravnave enotam pripišemo podatke, vezane le na ta tip leksikalnih enot, npr. variantnost. Po drugi strani uporabnik ob takšni redakciji ni nujno eksplicitno opozorjen na druge sorodne leksikalne enote (če je večbesedna enota frazem) in o njihovi rabi ne dobi normativne usmeritve.¹¹

Za vse enote predstavljene tipologije, zlasti za tiste, ki se obravnavajo na mikrostrukturni ravni, velja, da so lahko sestavni del še obsežnejših večbesednih leksikalnih enot (npr. *nasvidenje v naslednji vojni*, *na svidenje v naslednji vojni*; *bog daj srečo*, *Bog daj srečo*; *bog si ga vedi kdo*; *zdeti se za malo*, *zdeti se zamalo*), frazeološka jedra, ki se zapisujejo skupaj ali narazen, so npr. še *tjavendan*, *na skrivaj*, *na prodaj*, *na stežaj* (Jakop, Kržišnik 2021). Dejstvo, da so mejne enote lahko del obširnejših leksikalnih enot, je še dodaten razlog za to, da smo se pri več enotah odločili za obravnavo na mikrostrukturni ravni. Zaradi takšne odločitve namreč uporabniki v eSSKJ lažje poiščejo frazeme in stalne besedne zveze, ki vključujejo konkretno sestavino (npr. frazeme s sestavino *bog oz. Bog*).

Ob koncu opozarjamo še na eno težavo. Za večino enot tipologije velja, da lahko drugačen zapis enote, tako z vidika zapisa skupaj : narazen kot npr. z vidika rabe velike začetnice ali (ne)prevzetosti (*bogdaj* : *Bog daj* : *bog daj*¹²), nakazuje tudi njihovo pomensko različnost. Enote, ki bi jih torej zgolj na podlagi zapisa imeli za dvojnične, so v eSSKJ zaradi razlik v pomenu lahko obravnavane kot sinonimi. Če so obravnavane na mikrostrukturnem nivoju, lahko predstavljajo tudi variante frazema. V tovrstnih primerih seveda ne govorimo več o eni variantno zapisani leksikalni enoti, ampak potencialno o več različnih leksikalnih enotah ali njihovih variantah, kar lahko vpliva na njihov opis.

5 Zaključek

Meja med eno- in večbesednostjo je pri nekaterih leksikalnih enotah težko določljiva, v pravopisnem smislu pa pogosto dogovorna. Za prikaz v slovarju eSSKJ je razlikovanje med enobesednimi in večbesednimi leksikalnimi enotami pomembno zaradi uvrščanja enobesednih enot na nivo iztočnice, večbesednih pa v razdelka stalnih besednih zvez in frazeologije, zaradi česar so tipološko enake enote obravnavane enotno in jih ni težko najti. Mejne primere smo za potrebe eSSKJ tipološko razvrstili z upoštevanjem konceptualnih usmeritev slovarja. Kot glavno merilo je upoštevana razstavljivost, torej dejstvo, da je enota sestavljena iz leksikalnih sestavnih delov. Drugi pomembni kriteriji so semantični, frazeološki, pravopisni, etimološki, frekvenčni in drugi. Zaradi obravnave enot kot eno- ali večbesednih, po drugi strani pa kot dvojnic, sinonimov in variant

¹¹ To sicer velja za vse enote, ki so prepoznane kot sinonimi, saj eSSKJ uporabnika o normativni vrednosti posameznih sinonimov ne obvešča neposredno in eksplicitno.

¹² Izhodiščna redakcija (pred opravljenimi vsemi potrebnimi pregledi) v eSSKJ kaže, da utegnejo imeti obravnavane enote različne pomena.

frazemov, se v nekaterih primerih zgodi, da sorodne enote med seboj niso povezave s sklici, uporabnik pa o njihovi rabi ne dobi eksplicitnih normativnih usmeritev. Ker je eSSKJ slovar, katerega primarna naloga je konsistenten pomenski opis leksike, so normativne usmeritve pomenskemu opisu podrejene.

VIRI

- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–*. [Na spletu](#).
Maks PLETERŠNIK, *Slovensko-nemški slovar*. [Tudi na spletu](#).
Slovar slovenskega knjižnega jezika. [Tudi na spletu](#).
Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga izdaja. [Tudi na spletu](#).
Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. A–D. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
Slovenski pravopis 2001. [Tudi na spletu](#).
Jože STABEJ, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. [Tudi na spletu](#).

LITERATURA

- Sue ATKINS, Michael RUNDELL, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York: Oxford University Press.
- Kaja DOBROVOLJIC, 2017: Multi-word discourse markers and their corpus-driven identification. The case of MWDM extraction from the reference corpus of spoken Slovene. *International journal of corpus linguistics* 22/4. 551–82. [Tudi na spletu](#).
- Polona GANTAR, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Polona GANTAR, 2021: Zapis kanonične oblike frazeoloških enot v Leksikonu večbesednih enot za slovenščino. *Nova slovnica sodobne standardne slovenščine: viri in metode*. Ur. Špela Arhar Holdt. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 198–230. [Na spletu](#).
- Nataša GLIHA KOMAC idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Različica 1.1. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [Na spletu](#).
- Nataša JAKOP, Erika KRŽIŠNIK, 2021: Dileme in merila ob kodifikaciji frazeologije. *Jezik in slovstvo* 66/2–3. 93–116. [Tudi na spletu](#).
- Erika KRŽIŠNIK, 2009: Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju. *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ur. Andrej Perdih. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–60.
- Erika KRŽIŠNIK, Nataša JAKOP, 2015: Konceptualna izhodišča za vključitev frazeologije v splošni enojezični slovar slovenskega jezika. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. 1. del*. Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 34). 417–24. [Tudi na spletu](#).

- Matej METERC, 2019: Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju. *Jezikoslovni zapiski* 25/2. 33–45. [Tudi na spletu.](#)
- Andrej PERDIH, 2018: Tipologija iztočnic v tretji izdaji Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Slovanská lexikografie počátkem 21. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Ur. Božana Niševa idr. Praha: Slovanský ústav AV ČR. 67–72.
- Andrej PERDIH, Nina LEDINEK, 2019: Multi-word Lexical Units in General Monolingual Explanatory Dictionaries of Slavic languages. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 12. 113–34. [Tudi na spletu.](#)
- Špela PETRIC, 2015: Samostalniški večbesedni leksemi s pomenotvornega vidika. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. 2. del*. Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 34). 579–86. [Tudi na spletu.](#)
- Špela PETRIC, 2018: *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Špela PETRIC ŽIŽIČ, 2022: Besedne zveze z vidika slovaropisja na primeru sestavkov eSSKJ. *Slavistična revija* 70/4. 489–502. [Tudi na spletu.](#)
- Branka TAFRA, 2016: Dvojbe pri određivanju natuknice. *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa: zbornik naučnih radova*. Ur. Stana Ristić, Ivana Lazić Konjik, Nenad Ivanović. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 515–32.
- Jože TOPORIŠIČ, 1973/1974: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19. 273–79.
- Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).
- Mojca ŽAGAR KARER, Nina LEDINEK, 2021: Med terminologijo in splošno leksiko: determinologizacija in z njo povezane slovaropisne ter uporabniške dileme. *Slovenski jezik / Slovene linguistic studies* 13. 41–60. [Tudi na spletu.](#)

SUMMARY

Consistent treatment of dictionary units on the borderline between single-word and multi-word units is important for users to find them easily and for these units to be assigned the same set of dictionary data. To achieve this goal, the article identifies lexical units on the borderline between single-word and multi-word units and defines the typology of these units for the compilation of the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of the Slovenian standard language, eSSKJ, 2016–), the general monolingual dictionary of the Slovenian language. The material was prepared based on the *SSKJ* (2nd edition, 2014), and the *Slovenski pravopis* (Slovenian orthography, 2001), and supplemented with the identified units during the compilation of the eSSKJ. The units in question were classified into six groups, three of which are treated at the headword level and three at the microstructural level in the eSSKJ. In addition to the main criterion for the basic differentiation of the units—i.e., compositionality, semantic, phrasological, orthographic, etymological, frequency, and other criteri—were also taken into account for a more detailed classification.